

рівень дослідження у даній галузі та започаткував систему спеціальної освіти у підготовці фахівців для роботи з фізично-, психічно та соціально дезадаптованими соціальними суб'єктами, у чому особливу роль зіграла видатний польський педагог, професор Марія Гжегожевська. Наступний період кризи у системі освіти у роки гітлерівської окупації змінився великими позитивними зрушеннями у повоєнні часи, що сприяло розвитку як окремих галузей наукового знання спеціальної педагогіки і ресоціалізаційної педагогіки, так

і фахової освіти у цих галузях, де провідну роль відіграв Інститут спеціальної педагогіки та ресоціалізації Відділу прикладних суспільних наук і ресоціалізації Варшавського університету. На сьогоднішній день фахову освіту у галузі ресоціалізації можна отримати майже при всіх педагогічних вищих навчальних закладах Польщі, де відкриті окремі нарядки за спеціальністю «Ресоціалізація», що забезпечує підготовку фахівців із затребуваними професійними навичками та знаннями.

ДЖЕРЕЛА

1. *Grzegorzewska Maria*. Pedagogika specjalna. — Warszawa : Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 1968. — 130 p.
2. *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną* — w ujęciu pedagogicznym / pod red. nauk. Jacka J. Bleszyńskiego, Ditty Baczały i Józefa Binnebesela. — Łódź : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej, 2008. — 360 p.
3. *Przedmiot, zakres i historia pedagogiki resocjalizacyjnej*. http://chomikuj.pl/sol432/Dokumenty/pedagogika+resocjalizacyjna/opracowania/Przedmiot*2c+zakres+i+historia+pedagogiki+resocjalizacyjnej,308512261.doc
4. *Wincenty Okoń, Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1993. — 393 p.

Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва

УДК 37.013-044.352

I.I. Sorokin,

здобувач кафедри управління навчальним закладом Міжрегіональної Академії управління персоналом

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ ГРУПИ РИЗИКУ

Sorokin I.I.,

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ ГРУПИ РИЗИКУ

Стаття присвячена питанню формування толерантності у підлітків групи ризику. Автор розкриває структуру толерантності, яка включає наступні компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний. Автор акцентує увагу на міжособистісній толерантності, оскільки проблема стосунків з батьками і педагогами турбує підлітків, і вони не вважають, що існують шляхи до миру, взаємоповаги і злагоди. Автор приділяє увагу й іншим видам толерантності; розкриває толерантність і в історико-культурному розрізі, і з точки зору цінності для сучасної цивілізації.

Ключові слова: толерантність, підлітки групи ризику, компоненти толерантності, когнітивний компонент толерантності, емоційно-мотиваційний компонент толерантності, діяльнісний компонент толерантності.

Sorokin I.I.,

TOLERANCE DEVELOPMENT AMONG TEENAGERS IN RISK GROUP

The article deals with the problem of tolerance development among teenagers in risk group. The author presents the structure of tolerance, which includes the following components: cognitive, emotional and motivational, and activity-oriented. The author focuses on interpersonal tolerance because the problem of relations with parents and teachers worries teenagers and they do not believe that there are ways for peace, mutual respect and harmony. It is taken into account the other types of tolerance; examined tolerance according to historical and cultural way as well as according to the value for modern civilization.

Key words: tolerance, teenagers in risk group, tolerance components, cognitive component of tolerance, emotional and motivational component of tolerance, activity-oriented component of tolerance.

Сорокин И.И.,

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ПОДРОСТКОВ ГРУППЫ РИСКА

Статья посвящена вопросу формирования толерантности у подростков группы риска. Автор раскрывает структуру толерантности, которая включает следующие компоненты: когнитивный, эмоционально-мотивационный, деятельностный, и акцентирует внимание на межличностной толерантности, поскольку проблема отношений с родителями и педагогами беспокоит подростков, и они не считают, что существуют пути к миру, взаимоуважению и согласию. Автор уделяет внимание и другим видам толерантности; раскрывает толерантность и в историко-культурном разрезе, и с точки зрения ценности для современной цивилизации.

Ключевые слова: толерантность, подростки группы риска, компоненты толерантности, когнитивный компонент толерантности, эмоционально-мотивационный компонент толерантности, деятельностный компонент толерантности.

У сучасному соціумі має місце порушення сімейних зв'язків, відчуження дорослих і дітей, підвищена конфліктність у їхніх взаєминах, вакуум, у який потрапляє значна частина дітей. Цей проблемний вакуум здатна заповнити повноцінна робота педагогів загальноосвітньої школи з вихованцями та постійний інформаційний обмін школи і освітніх, соціальних та інших установ, що займаються профілактичною діяльністю та повсякчас проводять моніторинг з метою виявлення груп ризику та вчасного попередження девіацій. Через психологічні особливості підліткового віку, чутливість підлітків до сприйняття стандартизованих стереотипів, що панують у суспільстві, та їх найбільшу схильність до наслідування проявів агресії, групи ризику часто поповнюються саме підлітками, робота з якими для сучасного вихователя є щоденним іспитом на мудрість, справедливість, неупередженість, виваженість, терплячість, емпатію.

Слід зауважити, сьогоднішньому світу притаманна тотальна міграція, люди різних етносів, рас і культур у силу життєвих обставин стають сусідами і партнерами, суперниками і конкурентами. При цьому для всіх нас принципово важливим є усвідомлення необхідності бути евроцентричними, навчитися жити у світовій спільноті, керуватися принципами толерантності — толерантного мислення й поведінки. Звісно, сучасний підліток має правильно сприймати й розуміти єдність людства, взаємозв'язок і взаємозалежність усіх і кожного, що живуть на планеті, розуміти й поважати права, звичаї, погляди і традиції інших людей — без цього унеможливується його ефективна комунікація з оточуючими і, відповідно, зростає ризик відхиленя у поведінці.

Варто зазначити, що сьогодні дуже важливо показати підліткові можливість свідомого вибору між агресивністю і толерантністю, законами гри і правовими відносинами. У зв'язку з цим створення у загальноосвітніх навчальних закладах превентивного виховного середовища передбачає цілеспрямоване виховання толерантності учнів та формування толерантного мікроклімату, що є і педагогічно доцільним, і, водночас, соціально необхідним.

Метою даної статті визначаємо наступне: проаналізувати процес формування толерантності у підлітків групи ризику. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) проаналізувати наукові дослідження, з яких було розпочато вивчення даної проблеми; 2) узагальнити поняття «толерантність»; 3) виокремити складову, на якій слід робити акцент при вихованні толерантності у підлітків групи ризику; 4) дати рекомендації батькам для формування толерантності у дітей-підлітків.

Під час написання статті були використані теоретичні методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений з метою визначення стану розробленості досліджуваної проблеми; системно-структурний аналіз, використаний для уточнення базових понять дослідження; синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, застосовані для визначення необхідних компонентів формування толерантності у підлітків групи ризику.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають фундаментальні положення системного підходу до становлення особистості (Б. Ананьєв, Б. Ломов, С. Максименко), діяльнісний підхід до розгляду особистості як активного суб'єкта власного розвитку (К. Абульханова-Славська, О. Леонтьєв), положення про взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх чинників становлення особистості (Л. Виготський, Н. Коломінський, Г. Костюк, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, Л. Собчик, В. Татенко), ідеї гуманістичного підходу (А. Маслоу, К. Роджерс). Базовим підходом у даному дослідженні є культурно-історичний, оскільки формування толерантності викладача вищого навчального закладу ми розглядаємо у контексті його культурного розвитку (Л. Виготський, О. Леонтьєв).

Зазначимо, толерантність не може з'явитися із нічого в умовах, коли світ твердо упевнює людину в тому, що у життєвій грі переможцем стає не терпимий, а жорстокий. Отже, її треба виховувати. Про необхідність виховання толерантної особистості ведеться у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, у якій разом

з вихованням особистості, що усвідомлює свою приналежність до української нації, підкреслюється необхідність «виховання поважного ставлення до історії і культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних та міжнаціональних стосунків» (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., 2002).

Толерантність є основою демократії, а непорозуміння у полікультурному суспільстві призводить до порушення прав людини, насильства та конфліктів. Втілення у життя гуманістичних ідей милосердя, прав людини, людської гідності й громадянської відповідальності є нині не тільки бажаним із суто етичних міркувань, а й необхідним для прогресу й самого виживання людства (М.В. Опольська, 2007).

Толерантна чи інтолерантна поведінка характерна не тільки для окремих особистостей, а й для окремих груп людей. І тут дуже важливий вплив на підлітків має оточення, у якому вони знаходяться. У толерантному колективі викладачів, якому властива атмосфера поваги, доброзичливості, уважного відношення як до колег, так і учнів, студентів, стає можливою підготовка молоді до безконфліктного, толерантного спілкування взагалі і професійного зокрема. У формуванні толерантного простору основну роль відіграє керівник загальноосвітнього закладу (Н.А. Коростельова, 2012).

Слід наголосити, що багато чого залежить від дій працівників освіти у колективі, які досить впевнено та уміло можуть сформулювати установку на формування толерантності шляхом умілого вибору варіативних методів навчання. Вони повинні активізувати розвиток толерантності серед учнівської молоді, зокрема комунікативної. Вчителям необхідно вести будь-який урок, де формою викладу матеріалу здебільшого буде полілог, який вимагає прислуховуватися до думок учнів, поважати їхні точки зору і привчати до цього учнів. У сфері полілогічного спілкування особливе місце займає дискусія, яка є незамінною складовою навчання у загальноосвітніх закладах освіти. Успіх полілогу забезпечується за умов готовності аудиторії до толерантного сприйняття думок інших, уміння проголошувати власну позицію спокійно, без пафосу, коректно, не ображаючи інших учасників розмови, наявності доброзичливого ставлення мовців один до одного, створення викладачем сприятливої атмосфери в аудиторії тощо

Варто відзначити і структуру толерантності, яка включає наступні структурні компоненти: когнітивний — знання про сутність поняття толерантності, її цінність в історії людства, усвідомлення необхідності толерантного мислення й поведінки у наш час для побудови демократичного гуманного суспільства; емоційно-мотиваційний — отримання задоволення від контакту

з навколишнім світом, потреба бути толерантним, широкий пізнавальний інтерес і готовність робити добро й досягати взаєморозуміння у міжособистісних стосунках; діяльнісний — застосування принципів толерантності у щоденній практиці життя, уміння співпрацювати і протидіяти негативним асоціальним проявам у суспільстві, здатність виявляти повагу, довіру і турботу про інших, уміння самоконтролю.

Наскільки гладко і безболісно дитина пройде етапи формування толерантності багато в чому залежить і від батьків, їх власної готовності, розуміння і підтримки своєї дитини. Незважаючи на те, що кожна дитина входить і переживає підлітковий етап по-своєму, деякі загальні особливості і риси поведінки притаманні більшості дітей цього віку: організм зазнає істотних фізіологічних змін; на формування особистості у цей період значний вплив має процес статевого дозрівання; може змінюватися характер, уподобання, інтереси; чуттєві переживання стають більш глибокими, трапляються різкі перепади настрою, емоційні сплески; провідною діяльністю у підлітковому віці є спілкування з однолітками і суспільно значуща діяльність; підлітки протестують проти батьківського контролю, водночас потребуючи підтримки з боку близьких; зростає вплив однолітків і оточення: самооцінка залежить від зовнішньої оцінки і статусу в підлітковій групі; формується власна система цінностей; діти відчують протиріччя між відчуттям «дорослості» і ставленням до них як до дитини; проявляється схильність до екстремальної і ризикованої поведінки.

Ризикована поведінка, вільна від толерантності, властива багатьом, але аж ніяк не всім підліткам. Проте саме цьому віку характерна висока ймовірність того, що ваша дитина спробує випробувати цей світ на міцність. Ризикована поведінка завжди спрямована на освоєння навколишнього простору, високий ризик — це побічний продукт загостреної пізнавальної діяльності. Часто вони навіть не підозрюють, що їх поведінка є небезпечною не тільки для оточуючих, а й для них самих.

Акцентуємо увагу на рівнях оцінки сформованості толерантності, які ми виділяємо під певними критеріями. Під критерієм ми розуміємо ідеальний зразок, еталон, який визначає вищий, найдосконаліший рівень функціонування певної системи, порівняно з яким можна встановити ступінь відповідності і наближення його реального рівня до ідеалу. При цьому критерій подається як сукупність ознак, які дозволяють відрізнити один рівень від іншого. Визначаючи основні критерії сформованості толерантності у підлітків, слід керуватися природою особистості, яка полягає у схильності індивіда до активної діяльності на основі домінуючих суспільних інтересів, вищих соціальних та високих загальнолюдських

потреб, здатності особистості позитивно ставитись до дійсності на основі суспільних ідеалів та особистих цінностей. Для аналізу рівня вихованості толерантності учнів слід виділити наступні критерії: інтелектуальний — критерій базових знань про світ та процес мислення, те, чим людина свідомо оперує; емоційно-мотиваційний, що має відношення до морального світу індивіда, тих чеснот, які людина формує і культивує у собі, це якості особистості і її ціннісні установки; поведінковий, який визначає активну життєву позицію, адекватну поведінку людини у соціумі, гармонійність у її стосунках зі світом.

Всі наведені вище критерії характеризуються рядом показників, які є сутністю певного критерію, конкретними і типовими проявами у поведінці особистості й відображають зміст взаємин підлітків: інтелектуальний — сформованість знань про толерантність і важливість толерантних взаємовідносин у суспільстві, про особливості представників різних груп (етнічні, релігійні, соціальні, вікові тощо), про характерні процеси сучасності як підвищення конфліктності світу, депопуляція, критичність при оцінці подій і явищ та самокритичність, аналіз своїх і чужих учинків; емоційно-мотиваційний — позитивна установка стосовно себе, оточуючих людей, навколишнього світу, значущість міжсуб'єктної взаємодії, повага до форм інаковості у світі, здатність до емпатії, позиція терплячості, довіри, любові; поведінковий — практика толерантної поведінки як моделі взаємовідносин у суспільстві — відсутність стереотипів і упередженості у стосунках, паритетність і взаємовічливість, уникнення конфронтації (М.В. Опольська, 2007).

Слід наголосити, що відповідно до критеріїв виділяються рівні сформованості толерантності учнів, що характеризуються властивими їм показниками. Високий рівень — повні різнобічні знання про сутність толерантності, усвідомлення її значущості у суспільстві й необхідності дотримання норм толерантної поведінки, відсутність конфліктних стосунків, негативної лексики, наслідування стереотипів, стійке поважне й ціннісне ставлення до іншого, здатність співчувати і співпереживати, доброзичливість і почуття гумору. Середній рівень — поверхневі знання про сутність толерантності, скептичне ставлення до цього феномену, ситуативне ціннісне ставлення до іншого, існування упереджень і схильність до наслідування стереотипів, малоініціативність, прояви конфліктних стосунків, байдужа позиція до проявів аморальної, асоціальної поведінки, невизначеність власної точки зору. Низький рівень — відсутність початкових знань про толерантність, пасивна чи негативна позиція стосовно дотримання норм толерантної поведінки, демонстративні вияви інтолерантності, стійкі прояви конфліктних стосунків, відсутність

самоконтролю і готовності до діалогу, небажання взаємодіяти.

Варто зазначити, що під час роботи із підлітками у загальноосвітніх установах необхідно акцентувати увагу на міжособистісній толерантності — толерантності до складності й невизначеності, неоднозначності навколишнього світу і віковій, оскільки проблема стосунків з батьками й педагогами турбує підлітків, і вони не вважають, що існують шляхи до миру, взаємоповаги і злагоди. При цьому слід пам'ятати, що ми не можемо оминати увагою й інші види толерантності, розкрити толерантність і в історико-культурному розрізі, і з точки зору цінності для сучасної цивілізації, поставити проблему меж толерантності.

Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що у процесі виховної роботи слід сприяти розвитку таких складових толерантності, як емпатія (вміння поставити себе на місце іншого), довіра, співчуття, співпереживання, пам'ятаючи, що ці якості відсутні у переважній більшості учнів.

Батькам важливо зрозуміти сенс, мотиви та можливі наслідки ризику для кожного підлітка аби вчасно попередити і звести до мінімуму можливі негативні наслідки такої поведінки. Вони завжди, особливо якщо це їх єдина дитина, прагнуть уберегти її від небезпек і нещасних випадків. Слід пам'ятати, що підлітки прагнуть уникати ризику, відповідно, і нових ситуацій, нової інформації, нових переживань, будь-якого нового досвіду. Гіперопіка з боку батьків, які позбавляють дітей самостійності, може призвести до того, що дитина не навчиться самостверджуватися у колективі, чинити опір тиску однолітків, буде легко піддаватися на умовляння, може стати жертвою обману або маніпуляцій. До такої ж ситуації може призвести й інша крайність — відсутність контролю з боку батьків, надання дитині повної свободи дій.

Варто наголосити, що сучасним батькам слід розвивати навички протидії груповому тиску, підсилювати самооцінку та впевненість своєї дитини, свого підлітка, заохочувати дитину до активного способу життя; заняття спортом та розширення кола інтересів дитини батьки можуть пов'язати з полікультурним середовищем, яке існує у сучасному суспільстві. Не слід забувати про власний приклад. Якщо ви самі не дотримуетесь принципів толерантності, то ваша дитина також не буде їх дотримуватися.

Перспективами подальшого наукового пошуку із означеної проблеми є обґрунтування способів та прийомів впливу на стан толерантності учнів загальноосвітніх шкіл; розробка у системі підготовки спеціалістів заходів, важливих для формування толерантності як складової їхньої професійної компетентності; з'ясування гендерних особливостей толерантної та інтолерантної поведінки.

ДЖЕРЕЛА

1. *Кияшко Л.А.* Проблема формирования толерантных взаимоотношений подростков разных национальностей и беженцев, проживающих в Украине. — К. : Компания «ВАИТЭ», 2002. — 94 с.
2. *Коростелева Н.А.* Педагогические условия формирования толерантного отношения к студентам с ограниченными физическими возможностями / Н.А. Коростелева // Молодой ученый. — 2012. — № 5. — С. 444–446.
3. Національна доктрина розвитку освіти [затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р., № 342] // Освіта. — 2002. — 24 квіт. — 1 трав. (№ 26). — С. 2–4.
4. *Грищенко Т.М.* Толерантність — здатність і прагнення до діалогу [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ounb.sumy.ua/publish/2008/tolerant.doc>
5. *Грохольська А.В.* Про толерантність та її місце в навчальному процесі [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : http://www.donnu.edu.ua/journals/dm/_25/49-54%2025_2006.pdf
6. Вчимось толерантності [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : http://pedagogika.at.ua/publ/vchimosja_tolerantnosti/3-1-0-455
7. *Опольська М.В.* Толерантність як один із компонентів гуманістичної спрямованості особистості [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2056/1/07omvgso.pdf>
8. Толерантность. Функции толерантности [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://ypk.yspu.org/tolerance/2.htm>
9. Толерантність як шлях до Європи [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : http://tolerant.org.ua/category/esse/e051_tolerantnist_yak_shlyah_do_evropi.html

REFERENCES

1. *Kyashko L.A.* Problema formirovaniya tolerantnykh vzaimootnosheniy podrostkov raznykh natsionalnostey i bezhentshev, prozhivaiushchikh v Ukraine. — K. : Kompaniya «VAITE», 2002. — 94 p.
2. *Korosteleva N.A.* Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya tolerantnogo otnosheniya k studentam s ogranichennymi fizicheskimi vozmozhnostyami / N.A. Korosteleva // Molodoy uchenyi. — 2012. — № 5. — P. 444–446.
3. Natsionalna doktryna rozvytku osvity [zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvit. 2002 r., № 342] // Osvita. — 2002. — 24 kvit. — 1 trav. (№ 26). — P. 2–4.
4. *Hryshchenko T.M.* Tolerantnist — zdatnist i prahnennia do dialohu [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ounb.sumy.ua/publish/2008/tolerant.doc>.
5. *Hrokholska A.V.* Pro tolerantnist ta yii mistse v navchalnomu protsesi [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.donnu.edu.ua/journals/dm/_25/49-54%2025_2006.pdf.
6. Vchymosia tolerantnosti [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : http://pedagogika.at.ua/publ/vchimosja_tolerantnosti/3-1-0-455.
7. *Opolska M.V.* Tolerantnist yak odyin iz komponentiv humanistychnoi spriamovanosti osobystosti [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : <http://eprints.zu.edu.ua/2056/1/07omvgso.pdf>.
8. Tolerantnost. Funktsii tolerantnosti [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ypk.yspu.org/tolerance/2.htm>.
9. Tolerantnist yak shliakh do Yevropy [Elektron. resurs]. — Rezhym dostupu : http://tolerant.org.ua/category/esse/e051_tolerantnist_yak_shlyah_do_evropi.html.

Рецензент — доктор педагогічних наук, професор Н.М. Чернуха

Прийнято до друку — доктор педагогічних наук, професор Н.М. Чернуха